

DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN “ÖLÜM SONRASI HAYAT” KAVRAMINA SEMANTİK BİR YAKLAŞIM

Mustafa KOÇ (*)

ÖZET

Semantik anlam çalışması niteliği taşıyan bu makaleye ‘Dünya ve Ahiret (Ölüm Sonrası Hayat)’ kavramlarının semantik anlamı üzerinde açıklamalar yapılarak başlanmıştır. Hemen ardından, kavram açıklamaları kapsamında yine aynı metotla, ölüm sonrası hayat içerisinde değerlendirilen ‘Cennet-Cehennem’ kavramları üzerinde durularak, ilgili kavramlar ve bireyin bu kavramlar arasındaki konumu şematize edilerek anlatılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, Kur’an-ı Kerim’de ölüm sonrası hayata ilişkin bilgiler verilmiş ve bu kapsamda Kur’an’da insan psikolojisi açısından da oldukça önemli olan ‘Nefs’ kavramıyla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Makalede son olarak, beşer referanslı farklı bakış açılarına göre ölümsüzlük problemi yani ölüm sonrası hayatın mahiyetiyle ilgili geliştirilen temelde üç açıklama (ahlaki, felsefi ve ilmi) tarzı ifade edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ahiret, Cennet, Cehennem, Nefs, Telepati, Parapsikoloji

SUMMARY

It's started to this article by mentioning about the semantic meaning of the words ‘World and The After World (Life After World)’. In spite of this, meaning of ‘Paradise-Hell’ are explained, by drawing the situation of individual between related concepts, on the other hand, it's given informations about death in Koran, the ‘Nefs’ which has a great importance for human psychology. At the end in this article, the different types of opinions (scientific, philosophical, moralistic) developed about the life after world.

Keywords: The After World, Paradise, Hell, Nefs, Telephaty, Parapsychology

*) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Din Psikolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans (Master) Öğrencisi.

GİRİŞ

Makalemize, ahiret kavramının sözlük ve terim anlamı hakkında bilgi vererek başlamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Âhiret (İng. Life After world) kelimesinin sözlük anlamını; “Dinsel inanışa göre insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı’ya hesap vereceği yer, öbür dünya”¹ şeklinde tanımlamak mümkündür. “Ölümden sonra başlayacaktır. Kıyametin kopması, ondan sonraki diriliş, hesap günü, cennet ve cehennemde sürecek olan ebedi hayat, âhiretin safhalarıdır. İslâm dinine göre âhirete inanmak imanın altı şartından biridir,”² şeklindeki bir tanımla da karşılaşmaktayız.

Âhiret inancı soyut olduğu için dinlerde bir iman esasıdır. Bu itibarla İslâm Ansiklopedisi’nde bu tanımın; “Dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ikinci hayat”³ şeklinde yapıldığını görmekteyiz. Âhiret kelimesi Kur’an’da 110 yerde geçmekte⁴ ve âhiret gününe iman, 24 kez Allah’a imandan sonra zikredilmektedir⁵.

Âhirete iman, bireye dünya yaşamında sorumluluk yüklemektedir. “Büyük hesap günü” inancıyla mutlak adâleti tanımlamakta ve dünyadaki adâletin daha iyi olması için onu yardıma davet etmektedir. Âhirette hesap verme ve cezâ korkusu, bireyin günlük her işinde doğruluk üzere hareket etmesini sağlamakta, gösterişli, hileli ve sahte davranışlar sergilemesini önlemektedir. Dinmeyen madde sevgisini, mevki ve makam arzusunu dümûra uğratmakta; bireye vazife ve sorumluluklarını lâıykıyla, Allah rızası için yapmayı öğretmektedir⁶.

Semantik Açıdan Dünya ve Âhiret (Ölüm Sonrası Hayat) Kavramları

Bireyin görüp, üzerinde yaşadığı bu aleme tamamen ayrı bir bakış açısıyla yaklaşmış ve ona dünya ismi verilmiştir. Dünya, kelime anlamı itibarıyla ‘alçak veya yakın’ demektir. Kur’an, sadece dünya tabiri yerine çoğu kez ‘el-hayatü’-d-dünya (= alçak dünya yaşantısı) tabirini kullanmaktadır. Bu noktanın anlaşılması için dünya kelimesinin, bir-biriyle yakından ilgili olan özel kelimeler gurubuna dahil olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Şöyle ki; bu dünya varlığı, ikizine bağlı çift kelimeler gurubundandır. (Örneğin, ‘koca’ ve ‘karı’, ‘kardeş’ ve ‘bacı’ vs. gibi). Bu kelimelerden her biri semantik olarak kendi ikizini hatırlatmaktadır. Erkek, ancak karının varlığıyla koca sıfatını kazanabi-

1) Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara-1983, “ahiret” md., I-II, 25.

2) Bkz. *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötügen Yayınları, İstanbul-1985, “ahiret” md., I, 44.

3) Bkz. Topaloğlu, Bekir, *İslâm Ansiklopedisi*, T.D.V. Yayınları, İstanbul-1993, “ahiret” md. I, 543.

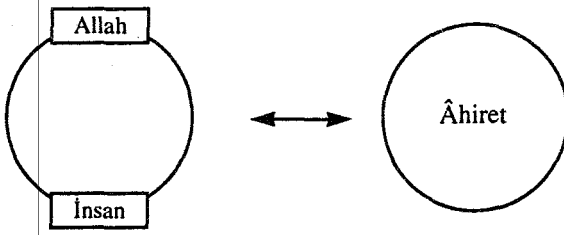
4) Aynı yer.

5) Bkz. Eriş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim’de Ahiret Kavramı*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), U.Ü.İ.F., Bursa-1998, s. 5.

6) Bkz. *Yeni Türk Ansiklopedisi*, “ahiret” md., s. 44.

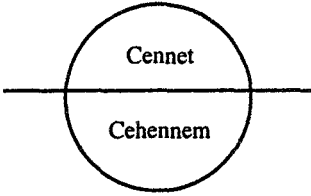
lır. Yani 'koca' kelimesi, karı kavramını da içinde barındırır. Yukarıda verilen diğer örnekler için de durum aynıdır. Dünya kavramı da aynı biçimde, gelecek alem yani ahiret kavramını ihtiva eder ve bu kavramlar birbirleriyle anlamsal olarak zıttır. Kur'an, bu iki kelimedenden birini kullandığı zaman bu çağrışımı göz önünde tutmaktadır. Aşağıdaki ayette⁷ olduğu gibi iki kelime, aynı cümlede beraber zikredildiği yerlerde bile mutlaka biri ötekini hatırlatacak mahiyette kullanılmaktadır⁸.

Şekil-1

Ahiret kavramının yapısına gelince, bu da ikilik (dichotomy) prensibi üzerine kurulmuştur. Burada da yine iki karşıt görüş karşımıza çıkmaktadır: Bahçe (el-cenneh/cennât) ve cehennem, sahanın genel yapısını tespit etmektedir. (Bkz. Şekil-2)⁹

Şekil-2

Kur'an'ın ahiret düşüncesi, bireyden ve dünyadan uzak kalan basit bir düşünce değildir. Aksine genelde bu dünyayla özelde de bireyin dünya hayatı ile yakından ilgilenmektedir. Yalnız bu iki kavram (cennet-cehennem), 'dünya' kavramıyla doğrudan ilgili olmakla kalmamakta; bütün sistem öyle bir tarza konulmaktadır ki, bunlar hem bireyin psikolojik yapısına hem de onun dünya hayatı üzerinde etki yapmaktadır. Böylelikle bi-

7) "Siz dünyanın geçici malını istiyorsunuz, oysa Allah (sizin için) ahireti istiyor." (Bkz. K.Kerim, Enfal, 67.

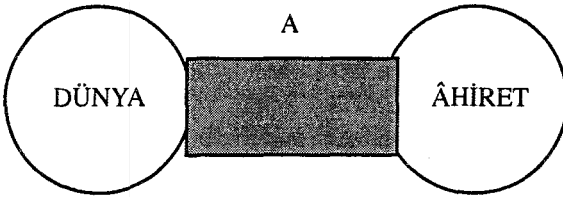
8) Bkz. Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara- (tarihsiz), s. 78-80.

9) Bkz. a.g.e., s. 81.

reyi, 'ebedi mükafat ve mücazat' yoluyla kontrol altına almaktadır. Cennet ve cehennem varlığı, ahlaki yönden kendini göstermektedir. Yani, bireyin dünyada yapacak olduğu fiillerini denetlemekte ve bireyin vicdanında psikolojik denetim mekanizması oluşturmaktadır. Bu düşünce, ahlaki değerlerin kaynağıdır. Birey yaşadığı sürece, cennete bağlı olan emin hareket tarzını seçmek ve cehenneme bağlı olan hareketlerden sakınmak zordur. Bu inanan bireyler (mü'minler)in oluşturduğu toplumda, ahlaki hareket prensibinin basit, fakat oldukça kuvvetli bir unsurudur. Bu kavramlar, merkezi öneme sahip anahtar terimlerdir ve bunlar bu dünya hayatında Allah'ın gösterdiği şekilde iyiyi ve kötüyü; doğruyu ve eğriyi temsil etmektedirler¹⁰.

Kur'an, insanın ölümünden sonra yaşamaya devam edeceğini haber vermektedir¹¹. İslâm'da dünya ile âhîret arasında geçişi sağlayan unsurlar mevcuttur.(Bkz. Şekil-3'de A ile gösterilen bölge)

Şekil-3

Bu unsurlar; son gün, hüküm günü, kıyamet, hesap günü v.b. uhrevi inançları temsil eden özel bir düşünce kümesidir¹². Kur'an düşünce sisteminin genel karakterini yansıtan bir şema çizilerek; (Bkz. Şekil-4) bireyin ait olduğu dünya ile âhîret arasındaki konumu belirtilebilir¹³.

10) Bkz. a.g.e., s. 82.

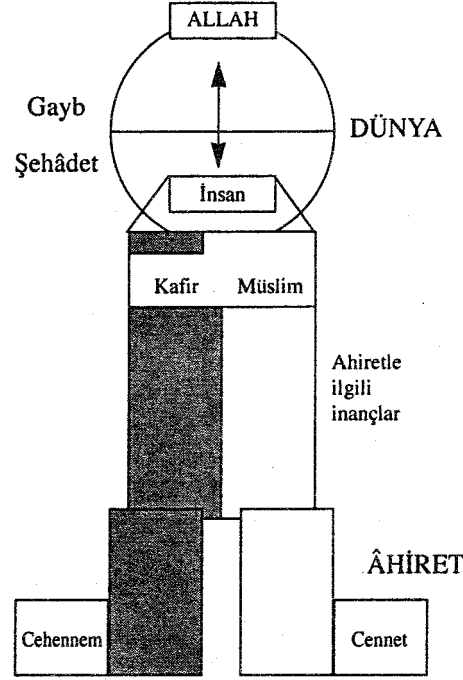
11) K Kerim'de ahiret hayatı ile ilgili ayetlerden örnekler: "Bunda, ahiret azabından korkana delil vardır. O, insanların toplanacağı bir gündür. O, görülecek bir gündür. Biz o günü ancak sayılı bir süre için erteleriz. O gün gelince hiç kimse Allah'ın izni olmadan konuşamaz. İnsanların kimi bedbaht, kimi mutludur." (Hud, 103-105); "Bu dünya hayatı sadece oyun ve oyalanmadır. Asıl hayat ahiret yurdundaki hayattır. Keşke bilseler!" (Ankebut, 64); Ayrıca konu ile ilgili diğer ayetler için bkz. K Kerim, A'lâ, 16, 17; Necm, 42-44; A'raf, 169; Kasas, 83; İsrâ, 18-21, 72; Yunus, 60; Yusuf, 109; Mü'min, 39; Şûra, 36-38; Zuhruf, 33-35; Kehf, 46; Ra'd, 26, (ÖZSOY, Ömer; GÜLER, İlhami, Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi), Fecr Yayınevi, Ankara-1996, s. 246-249); Hadisler için bkz. Buhari, Cenaiz, 122, 124.

12) Bkz. İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, s. 82.

13) Bkz. İzutsu, a.g.e., s. 87.

Şekil-4

Bireyin dünya ile âhiret arasındaki konumu¹⁴

Kısaca, Kur'an-ı Kerim'de Ölüm Sonrası Hayata İlişkin Veriler

Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde "nefs" in yaşamasından, öleceğinden, cennete veya cehenneme gideceğinden söz edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de söz konusu "nefs" felsefecilerin bahsettikleri "düşünen nefis" değil, ruh ve bedenden müteşekkil olan bireydir. Kur'an, düalist insan kavramına karşı çıkmaktadır. Bilakis birey, bedeniyle ve Allah'ın nefh ettiği ruhla bütünlük arz etmektedir¹⁵. İslâm'ın kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in ayetleri, aşırı ve zorlama tefsirlere kaçmadan anlaşılmaya çalışılırsa, ölüm sonrası hayattaki ölümsüzlüğün sadece ruhtan ibaret olmadığı görülecektir. Yine Kur'an'a göre bireyler, âhirette birbirlerini tanıyacak ve birbirleriyle konuşacaklardır. Daha da ötesi, insanın kendi uzuvları (elleri, ayakları v.s.) kendisinin lehinde veya aleyhinde şahitlik edecektir. Zaten bu durumların beden olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir¹⁶.

14) Bkz. İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 87'den naklen.

15) Bkz. Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, D.E.Ü. Yayınları, 2. Baskı, İzmir-1990, s. 204-205,

16) Bkz. Aydın, a.g.e., s. 205.

İslâm, cehennem giren insanlardan bahsederken buradaki azâbın, işlediği günahın şiddetiyle birebir ilişkili olduğunu, dolayısıyla bireyin şuuruyla alâkalı olduğunu ifade etmektedir. Bu tespitten hareketle azap, temelde ahlâkî ve ruhânîdir, denilebilir.(A'raf 38) Ancak âhiretteki bu azap, salt anlamda sadece manevi (spiritual) değildir. Yani İslâm, hiçbir zaman bireyin âhirette sadece ruh olarak yaratılacağından bahsetmemiştir. Ruh ve bedenden müteşekkil bir organizma olan nefis, "Kur'an'da çoğu zaman "kendii" veya çoğul olarak "kendileri" anlamında kullanılmıştır. Bazı yerlerde ise "şahıs veya insanın en derin benliği"; yani insanın yaşayan hakikati anlamında kullanılmış, fakat vücuttan ayrılacağı veya dışlanabileceği imâ edilmemiştir. Aslında nefis; insanın en iç benliğini veya şahsiyetini oluşturan belli bir "hayat-akıl" merkezinden meydana gelen bendendir."¹⁷ Buradan hareketle; İslâm'da birey, âhirette mükâfatı ve mucâzâtı insan olarak bir bütün şekilde yaşayacaktır, denilebilir. Onun içindir ki, Kur'an'daki cennet ve cehennem tasvirleri, bireyin üzerinde psikolojik etki ve tepki mekânizmasının işlemesini sağlamakta ve bunlardan birini seçecek tarzda organizmayı motive etmektedir¹⁸.

Farklı Bakış Açılarında Göre Ölümsüzlük Probleminin Mahiyeti

Ölüm sonrası hayat konusunu, vahyi referans olarak tartışma ve konuşma fikri İslâm düşünce tarihinde oldukça yaygındır. Eğer felsefeciler ve düşünürler, âhret konularıyla ilgili meseleleri tartışacaklarsa dini, referans almak zorundadırlar¹⁹. Ölümsüzlük probleminin mahiyeti, İslâm filozofları arasında da tartışılmıştır. İbn-i Sinâ'ya göre ölümsüzlük, iki açıdan değerlendirilmelidir. "Ruhun (nefsin) ölümsüzlüğü ve cesetlerin haşri". O, bunları şöyle ifade eder: "Bilmelisin ki, âhret hayatı (me'âd) ile ilgili bir takım şeyler vardır ki, onların nelerden ibaret olduğunu din (şer') bildirmiştir. Dinin, nübüvvetin bu konuda bildirdiklerini kabul etmenin dışında yapılacak bir şey yoktur; çünkü onlar başka bir yolla ispat edilemez.... Bedenle ilgili iyilik ve kötülükler (zevkler ve acılar),

17) İslam perspektifli bakış açısıyla "Nefs" in İslam Psikolojisi'ndeki yeri hakkında daha geniş bilgi için bkz.

* Mustapha Achoui, "Human Nature from a Comparative Psychological Perspective, (Karşılaştırmalı Psikolojik Bakış Açısıyla İnsan Tabiatı)," The American Journal of Islamic Social Sciences, Volume 15, Winter 1998, Number 4, s. 71-95.

* Amber Haque, "Psychology and Religion: Their Relationship and Integration From an Islamic Perspective, (Psikoloji ve Din: İslami Bir Bakış Açısıyla Aralarındaki İlişki ve Bütünleşmeleri)," The American Journal of Islamic Social Sciences, Volume 15, Winter 1998, Number 4, s. 97-116.

* Yasein Mohamed, "Fitrah and Its Bearing on the Principles of Psychology, (Fitrat ve İslam Psikolojisi)", (Çev. F. Mehveş Kayani), İslami Sosyal Bilimler Dergisi (AJISS), İstanbul-1995, II, 2, s. 43-61.

18) Bkz. Fazlurahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Çev. A. Açıkgöç), 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1996, s. 191-192.

19) Bkz. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 188.

herhangi bir açıklamayı gerekli kılmayacak ölçüde açıkça söylenmiştir. Peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın bize getirdiği gerçek din (eş-şeri'a), bedene ait mutluluğu ve mutsuzluğu bütün açıklığı ile ortaya koymuş bulunuyor."²⁰ Burada şu soru sorulabilir; birey neye dayanarak âhiretin varlığını kabul etmektedir? Örneğin, şöyle bir cevap verilebilir: Dünya varolalı beri insanlar, çeşitli şekillerde ölümsüzlük (âhret) fikrine inanmaktadırlar. Bu kadar insan yanılmayacağına göre; âhret vardır. Bu cevap çok temelsiz bir cevap olur. Şu halde farklı gerekçeler bulmak gerekmektedir. Felsefe tarihinde bu konudaki gerekçeleri üç grupta toplamamız mümkündür. Ölümsüzlük inancının kökeninde bireyin ölümsüzlük arzusu mevcuttur. İşte bu üç delil (ahlâki, felsefi, ilmi) ölümsüzlük problemini, temellendirilebilir bir inanç tarzında ele aldıkları için önemlidir. Konunun somut olmaması nedeniyle, bu üç grubu ana hatlarıyla ifâde etmekte yarar vardır.

1- Ahlâki yönden ölümsüzlük problemi: "Eğer ölümden sonra hayat yoksa her şey mübahdır." Bu mantıkla hareket edenler konuya ahlâki açıdan yaklaşmış olmaktadır. Bu durumda, ölümler her şey bitecekse adâletli ile adâletsiz arasında ne gibi bir fark olacaktır? Zâlimin zulmü kendisine kâr kalmayacak mıdır? Bu dünyada iyiler sıkıntı içinde, kötüler ise refah içinde yaşamaktadırlar. Mutlaka bu dengesizlik başka bir dünyada giderilmelidir. Madem ki Tanrı birdir, âdildir. O halde adâletine yaraşır bir dünyada, haklı ile haksız tefrik etmelidir. Bu grubun, ısrarla üzerinde durduğu konu budur.

2- Felsefi yönden ölümsüzlük problemi: İslâm filozofları içinde bu konu üzerinde en ciddi şekilde duran felsefecilerin başında Fârâbi ve İbn-i Sinâ gelmektedir. İslâm filozoflarının ekseriyeti bireyin ölümüyle beraber ruhun, bedenle işinin bittiğine ve bedenden başka bağımsız bir cevher olduğuna inanmışlardır. Örneğin Kindî'ye göre; "özünü yaratıcısından alan ruh basit, mükemmel ve yücedir. Ruh ölümsüzdür. Onun bu dünyadaki varlığı gelip geçicidir. Bu dünya sadece bir köprüden ibarettir."

3- Bilimsel yönden ölümsüzlük problemi: "Ölen insanlarla birtakım temasların kurulabileceği inancının çeşitli kültürlerde varolduğu gayet iyi bilinmektedir. Hatta bazı dinlerde sırf bu iş için düzenlenmiş çeşitli dini törenler vardır. Yine, birçok dinde ölenlerin yaşayanlarla, rüyâ v.s. yoluyla temas kurduğu inancı da vardır. Bu temasların bildiğimiz duyu organları imkanlarıyla olmadığı bilinen bir gerçektir. Acaba bilim bu konuda bir şeyler söyleyecek durumda mıdır? Londra'da 1882 yılında tanınmış filozof Henry Sidwick'in başkanlığında, 1885'de ise Amerika'da William James önderliğinde kurulan Psikik Araştırmalar Derneği, başka soruların yanı sıra, yukarıdaki soruyu da ele almışlardır. Derneğin araştırmalarına Bergson, F. C. S. Schiller, William Mc. Daugal gibi ünlü filozof ve bilim adamları önderlik etmişlerdir. Dernek, telepati, ruh çağırma, içe doğma, görünür fiziki bir kaynak olmamasına rağmen sesler duyma, gelecek hakkında ha-

20) Bkz. Aydın, a.g.e., s. 187; Necat, Kahire, 2. Baskı, 1938, s.163-4'den naklen. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Aydın, "İbn-i Sinâ'nın Mutluluk (es-Sa'ade) Anlayışı", *İbn-i Sinâ; Ölümünün Bininci Yılı Armağanı*, T.T.K. Basımevi, Ankara-1984.

ber verme gibi olaylarla ilgili mevcut bilgileri toplayarak, bilimsel açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Bu konuda o kadar çeşitli, o kadar farklı görüşler öne sürülmüştür ki, onların burada ele alınması ve hakkında kesin bir şey söylenmesi mümkün değildir. Görünen şu ki, telepati, gaitpen haber verme ve benzeri olaylar hakkında “tesadüf” deyip geçmek de, onların bildiğimiz bilimsel yollarla doğrulanmalarını sağlamak da, kolay bir iş değildir. Bütün çabalara rağmen, parapsikoloji, “ölümden sonra hayat”ı bilimsel bir konu haline getirmiş sayılmamaktadır.

Aynı durum, ölmek üzere olan kişilerin söyledikleri, kalp krizi veya trafik kazası geçirip de bir süre için öldü sanılan, fakat -halkımızın kullandığı bir deyimle-“hayata yeniden dönenlerin” ifâdeleri için de söz konusudur. Bu insanların anlattıkları, özellikle bazı tıp uzmanları tarafından dikkatle bir araya getirilmiş ve yayınlanmıştır. Öldü sanılan ama daha sonra gözlerini açan bazı hastalar, “Karanlık ve sıkıcı bir tünelden geçerek pırl pırl bir dünyaya” gittiklerini, hatta kendi bedenlerine “dışarıdan” bakma imkanına sahip olduklarını ve tekrar bedenlerine dönüp dönmeme konusunda epeyce tereddüt geçirdiklerini ifâde etmektedirler. Bu sözleri âhiret hayatının varlığı için “delil” sayanlar bulunduğu gibi, onları sayıklama rüyâ görme v.s. ile izah edenler de vardır. Başka bir deyişle onların söylediklerini de bilimsel yollarla açıklama imkanı bugün için mümkün görünmemektedir. Fakat hemen belirtelim ki, gerek biraz önce temas ettiğimiz psişik halleri, gerek ölüme yaklaşanların “yaşadıkları” tecrübeleri, bilimsel yollarla açıklanamıyor, diye bir tarafa atmak, bizzat bilimsel yaklaşımın kendisine ters düşer. Eğer bilim, alışılmamış olanı, ender olanı bir tarafa itmeyi adet haline getirmiş olsaydı, bugünkü başarısına asla ulaşamazdı.”²¹ Kısaca özetlemeye çalıştığımız ölümsüzlük probleminin mahiyetiyle ilgili üç gruptan, bizim çalışmamızla daha yakından ilgili olan kısım, bu grup içerisinde olan ve konuyu bilimsellik çerçevesinde değerlendirip psikolojik tahliller içeren bölümdür.

Beden ve ruhtan oluşan insanın, mekânizm ile izah edilemeyip bunun çok üzerinde bir konumda olduğu gerçektir. Bireyde, fizikî enerjinin yanı sıra fizikî ve kimyevî metotlar işlemekte, ayrıca bütün bu kanunlardan taşan “ferdiyet” denilen özellik de mevcuttur. Bu sayede birey, tabiatı (doğayı) tasarrufu altına almıştır. Bireyin yapısında bulunan inanç, beklenti, aşk v.b. unsurlar, kimyevi metotlarla çözülemez. Bu vasıfların ayrı bir varlıklara aidiyetleri sebebiyle orijinallikleri vardır. İnsan öyle bir varlık ki, madde ile birleşip ondan istifâde etmekte, fakat maddenin içinde tamamen hapis olmamaktadır. İşte buradan hareketle birçok düşünürün ulaştığı sonuç şudur: “Fizik kanunlarından taşan şeyin ebediliği böylece seziliyorsa, bunu realiteden hariç tutmaya hakkımız yoktur. Realite, mekânizmin düşündüğünden çok daha büyüktür. Bu bakımdan ölümden sonraki

21) Bkz. Aydın, a.g.e., s. 190-198.

hayat ve edebiyât kabul edilemez bir şey değildir; mümkündür."²² Bu gün bilim ve teknolojinin akıl almaz gelişmelerine rağmen pozitif bilimin hâlâ ispat edemediği hadiseler vardır. Bu konularda isâbetli bir sonuca ulaşmak elbette zordur. Psiko-fizik ve zihni hadiselerin bir kısmı bu bölümde değerlendirilebilir. Atomun teşekkülü, elektronların yö-rüngeleri v.b. meseleler ile ilgili hükümlerimiz, duyu organlarımız ile değil; soyut olarak verdiğimiz hükümlerimizdir. Ba'sü ba'de'l-mevt (ölüm ötesi) de bu konulardan biridir²³. Birey, âhiretin varlığını duyularıyla tecrübe edemez; onun varlığını, inandığı aşkın(mü-teal) bir unsurun belirtmesine dayandırır ki; o da vahiydir. Konuya birey açısından baktığımızda, neticede ölüm ötesine inanç da, bir psikolojik sürecin ürünüdür²⁴.

SONUÇ

Din Psikolojisi açısından "Ahiret" ve onunla ilgili "Cennet-Cehennem" kavramları, inanç psikolojisi platformunda değerlendirilebilecek soyut kavramlardır. Birey, ölüm ötesi hayata ilişkin inancının kuvvetliliği oranında bu kavramlara bir anlam yüklemektedir. "Ölümden sonra hayat yahut öldükten sonra dirilmek" gibi ifâdelerle, bu hayattan sonra mahiyeti tam olarak bilinmeyen başka bir hayatın kastedildiği malumdur. Bu noktada ölüm, bir geçiş sürecidir²⁵. İnanan birey için âhiretin varlığından dolayı insanın davranışlarının (amellerinin) tartılması, hassas bir önem arz etmektedir²⁶. İslâm dinindeki âhiret düşüncesi, bireyin yaşadığı dünyadan uzak değildir. Aksine dünya hayatıyla iç içe bir konum arz etmektedir. Bu iki kavram öyle yerleşmiştir ki, bireyin yaşadığı dünya hayatında onun yaşamına "mükâfat ve mücâzât" yoluyla etki etmektedir. Yani birey bu dünyada olumlu veya olumsuz bir hareket yaptığında, bunun hesabının âhirette sorulacağı inancını benimsediği için, sahip olduğu bu psikolojik tutum, bireyi hareketlerini denetlemeye zorlar.

22) Bkz. Lodge, Oliver, "Fizik Işığı Altında Ölüm Ötesi", *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İLİM, AHLAK, İMAN* (içinde), (Derleyen: M. Rahmi Balaban), D.İ.B. yay., 6. Baskı, Ankara-1979, s. 84.

23) Bkz. Lodge a.g.e., s. 82-83.

24) Bkz. Öner, Necati, *Stress ve Dini İnanç*, TDV Yayınları, 4. Baskı, Ankara-1989, s. 30.

25) Bkz. Aydın, Din Felsefesi, s. 186.

26) Bkz. Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 187.